

HET TIJDSCHRIFT VOOR DE NEDERLANDSE ARCHEOLOGIE

WESTERHEEM

AWN

JAARGANG 65

1

FEBRUARI 2015

- ◆ EN NOG VOOR DE SLACHTMAAND DROEG DE GRAAF ZIJN HUIS WEER AAN ZIJN HUISBEWAARDER OVER
- ◆ PAARDENTUIG EN EEN HANDSCHOEN
- ◆ KERAMIEK, KOEHANDEL EN TONNENVLEES
- ◆ GEMEENTELIJKE ARCHEOLOGIE IN...HET 'GROENE HART'

COLOFON

Westerheem is het tweemaandelijks orgaan van de AWN - Vereniging van Vrijwilligers in de Archeologie

Website AWN

www.awn-archeologie.nl

Redactie

• Centraal redactie-adres

A. (Akke) de Vries-Oosterveen (hoofdredacteur), Ulvenhoutselaan 85, 4834 MD Breda.

E-mail: redactiewesterheem@hotmail.com

• J. (Jacobine) Melis (eindredacteur), Violonstraat 37, 9712 RE Groningen. E-mail: eindredactiewesterheem@hotmail.com

• G.C. (Gerrit) Groeneweg (redacteur Literatuurrubrieken), Van Swietenlaan 12, 4624 VW Bergen op Zoom
E-mail: groeneweg@home.nl

• J. (Jan) Coenraads (redacteur Werk in Uitvoering), Händelstraat 2, 6961 AC Eerbeek.
E-mail: j.coenraads@planet.nl

• M. (Marijn) Lockefeer (redacteur Verenigingsnieuws), Joke Smitplein 7, 3581 PZ Utrecht.
E-mail: heinlock@ziggo.nl

• I. (Ilse) Scholman (redacteur), Weesperstraat 86, 2574 VW Den Haag
E-mail: ilsescholman@gmail.com

• H.L.M. (Ria) Berkvens (redacteur), Polderweg 23, 5721 JE Asten. E-mail: Ria.Berkvens@kpnmail.nl

Redactieraad

J. Bouwmeester, H. van Enckevort, R. van Genabeek, T. Hazenberg, M-F. van Oorsouw, T. de Ridder, L.B.M. Verhart.

Sluitingsdata kopij

15 december, 15 februari, 15 april, 15 juni, 15 augustus, 15 oktober. Aanwijzingen voor auteurs zijn op aanvraag verkrijgbaar bij de hoofdredacteur. Artikelen dienen digitaal te worden aangeleverd.

Advertenties

Inlichtingen over advertenties via eindredacteur.

Advertentietarieven (excl. opmaak):

1/8 pagina: € 65,-, 1/4 pagina: € 125,-

1/2 pagina: € 250,- 1 pagina: € 450,-

insteekfolder € 550,- (excl. vouwen)

© AWN 2015. Overname van artikelen en illustraties is slechts toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Ontwerp: Seña Ontwerpers, Eindhoven

Druk: Bek, Veghel

ISSN 0166-4301

Voor nadere informatie over AWN, lidmaatschappen en abonnementen Zie achterin dit blad.

ADRESWIJZIGINGEN KUNNEN WORDEN DOORGEGEVEN AAN DE AWN-LEDENADMINISTRATIE VIA: AWN@VANDINTHER.NL

INHOUD

JAARGANG 65 NO.1, FEBRUARI 2015

Redactioneel 1

Bob Beerenhout met dank aan Franka Kerklaan en Michel Groothedde

En nog voor de slachtmaand droeg de graaf zijn huis weer aan zijn huisbewaarder over 2

COLD CASES IN DE ARCHEOLOGIE

Vlaardingens rond 1000 immigrantenstad..... 9

Marloes Rijkelijkhuisen

Paardentuig en een handschoen

Enkele laatmiddeleeuwse leervondsten uit Gorinchem 10

Michiel Bartels & Sander Gerritsen

Keramiek, koehandel en tonnenvlees 14

BOVEN WATER

De verloren kiel 21

H.J.J. Kauw

Houtteer van Willem Barentsz's overwintering

op Nova Zembla 22

RANDOM DE STAD

GEMEENTELIJKE ARCHEOLOGIE IN...HET 'GROENE HART'

Tussen Heicop en Bijleveld

Het ontstaan van de buurtschap en het dorp

Kockengen (gemeente Stichtse Vecht) 31

LITERATUURRUBRIEKEN 41

DE VERENIGING

Verenigingsnieuws 50

Werk in Uitvoering 56

COLUMN 64

Adressenlijst en

AWN-lidmaatschappen binnenzijde omslag achter

FOTO OMSLAG:

Zoekactie aan de zeedijk bij Waarde, provincie Zeeland.

Foto: Leo den Heijer (uit Zuidwesterheem, zie p. 58).

Keramik, koehandel en tonnenvlees

Een interpretatie van de vondst van zeldzaam Deens slibversierd aardewerk uit Husum (D.) in Bovenkarspel, 1570-1590

Michiel Bartels & Sander Gerritsen¹

De West-Friezen waren in de Gouden Eeuw (1575-1675) zeer ondernemend en kwamen zo tot grote welstand. De bevolking legde zich onder meer toe op vrachtaart, grondstoffenhandel, houthandel, landbouw en veeteelt. Mestvee werd in de 16e en 17e eeuw op grote schaal geïmporteerd vanuit Jutland (Denemarken) en vervolgens op de grazige West-Friese weides vetgemest. In tegenstelling tot veel historische bronnen zijn er tot onlangs maar zelden materiële zaken in de bodem aangetroffen die op deze handelsbetrekkingen duiden.

Afb. 1
De locatie van de opgraving in Bovenkarspel aangegeven door de rode stip op de kaart van Johannes Dou (1651). Bron: Archeologie West-Friesland.

De archeologische opgraving ten oosten van het postkantoor aan de Hoofdstraat te Bovenkarspel heeft dit veranderd. Hier werden twee grote fraai gedecoreerde borden gevonden die aanvankelijk niet te plaatsen waren.² Na een half jaar literatuuronderzoek en navragen bij de collega's in Noordwest Europa is de herkomst ervan gevonden: het vroegere Deense stadje Husum aan de Waddenzee. Het stadje vormde een centrale plaats voor de veehandel in Zuid-Jutland en Sleeswijk-Holstein. Dit waren juist de markten waar West-Friese schippers in opdracht van de veehandelaren ossen (gecastreerde stieren) van 4-5 jaar oud ophaalden. Behalve ossen werd, zo blijkt na het onderzoek in Bovenkarspel, ook incidenteel sieraardewerk meegebracht.³

De opgraving naast het Postkantoor

In de winter van 2010 en het voorjaar van 2012 groef intergemeentelijke organisatie Archeologie West-Friesland een terrein aan de noordzijde van de Hoofdstraat in Bovenkarspel op. Voorafgaand aan de bouw van een cultureel centrum 'Het Postkantoor' en een aantal woonhui-

zen, werd het eens dichtbewoonde gebied aan de oorspronkelijke doorgaande weg tussen Hoorn en Enkhuizen onderzocht (afb. 1). Deze doorgaande weg vormde het eindpunt van de middeleeuwse ontginningen in de voormalige wildernis van West-Friesland. Uit de periode 1175-1350 werden percelen en delen van huizen teruggevonden. Resten uit de Late Middeleeuwen, 1350-1500, waren ook hier schaars. Overblijfselen van gebouwen, erven en afvaldumps uit de Gouden Eeuw waren daarentegen veel ruimer vertegenwoordigd. Omdat het terrein na 1850 regelmatig was verstoord door werkzaamheden, werd bij het archeologisch onderzoek pas onder de 1 m dikke toplaag het eerste vlak aangelegd. Bij het verdiepen naar het eerste vlak werd vanaf 90 cm onder maaiveld een 30 cm diepe afvalkuil met een doorsnede van 80 cm herkend. Deze was gevuld met diverse keramiek en een oude zilveren munt afkomstig van het eiland Gotland. De op 30 m ten noorden van de straat gelegen afvalkuil lag op het achtererf van een huis of vroege stolpboerderij aan de Hoofdstraat. Hiervan werd een deel van de fundering van de voor- en achtergevel teruggevonden (afb. 2).

De inhoud van de afvalkuil in Bovenkarspel

De dump van het afval bevatte minimaal 28 objecten van gebruiks aardewerk. Vijftien objecten bestaan uit typisch Nederlands roodbakkerd aardewerk met helder loodglazuur als pispotten, koppen en grappen. Drie objecten zijn van Nederlands witbakkerd aardewerk in vergelijkbare vormtraditie. Drie borden van het reeds lang geleden geïdentificeerde Weser aardewerk vormen samen met een fragment van een relatief vroeg Italiaans polychroom tinglazuur bord uit Montelupo (1500-1550) de groep direct herkenbare importen. Het Weser aardewerk ontbreekt in complexen van vóór 1570 maar komt daarna in grote hoeveelheden voor. Drie steengoed kannen, een grijsbakkerd onversierde kan uit Raeren en twee helder witbakkerd geglazuurde en ver-

sierde kannen uit Siegburg, zijn een bekende verschijning in West-Friesland. Eén van de appliques laat een rond medaillon met een buste zien en de letters „..ALL...”. Deze kannen worden in de periode 1570-1590 gedateerd. De vondst van drie grote borden van roodbakkerd aardewerk die qua vorm en decor afwijken van de gebruikelijke Noord-Hollandse, Nederrijnse en Goudse borden, zorgde voor een verrassing.

Omdat veel voorkomende keramiekgroepen als het zeer herkenbare korenblauwe Ligurische faience (Berretino) uit Italië, Werra aardewerk uit het Duitse Werragebied en Enkhuizen en bijvoorbeeld ook Chinees porselein in de dump ontbreken, kan op basis van de aan- en afwezigheid van keramieksoorten de inhoud van de afvalkuil in de periode 1570-1590 worden gedateerd.

Roodbakkerd en slibversierd

Met slib gedecoreerd roodbakkerd aardewerk, *North Holland Slipware*, komt in de bodem van West-Friesland in grote hoeveelheden en zeer algemeen voor. Het is herkenbaar aan een baksteenrode scherf, de plumpe uitvoering en een decoratie met aan de bovenzijde helder loodglazuur met tinten groen en opvallende witte slibdecors. Deze zijn als het ware met de slagroomsput dik op het leerharde ongebakkerd bord aangebracht. Door de vele studies van dit materiaal, bestaan hierover weinig geheimen meer.

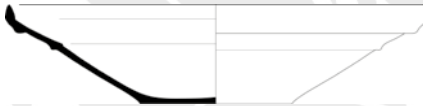
In de laatste jaren zijn in West-Friesland

*Afb. 2
De opgraving aan de Streekweg in het voorjaar van 2012. De baksteen vierkanten zijn de poeren van een grote 17e-eeuwse stolpboerderij.
Bron: Archeologie West-Friesland.*

Afb. 3a
Het rood aardwerken bord (r-bor-46) uit de afvalkuil met wilde bloemversiering en groene accenten. Bron: Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland.

Afb. 3b
Coupetekening van bord 1 (ø 42,6 cm). Bron: Archeologie West-Friesland.

steeds meer systematische opgravingen verricht waarbij de aandacht kwam te liggen op minder bekend en afwijkend roodbakkerend slibversierd materiaal. Dit leverde verrassende vondsten op uit bijvoorbeeld Devonshire in Zuidoost Engeland, maar ook slibversierde borden van nog niet nader geïdentificeerde herkomst. De toevloed aan slibgedecoreerd Nederrijns keramiek dateert pas vanaf het midden van de 17e eeuw en maakte een eind aan de lokale productie van slibaardewerk. Ook het materiaal uit Ochtrup, vlak over de grens bij Winterswijk, vond zijn weg naar West-Friesland, maar dit heeft afwijkende kenmerken zoals een scherpe standring, figuratieve decors en een vuurrode ongeglazuurde onderzijde.

Des te opmerkelijker was de vondst van drie borden in een enkele kuil in Bovenkarspel. De vorm en decoratiewijze daarvan waren nog niet eerder waargenomen in het gebied. Betekende dit een nieuw soort importmateriaal?

Drie borden met bloemen

Twee van de drie borden zijn nagenoeg compleet, roodbakkerend met een oranje-rode kleur en een fijn baksel zonder herkenbare zandmagering of ijzerpartikels. De fijne draairingen geven aan dat het aardewerk op de schijf is vervaardigd. Het eerste bord heeft een diameter van 42,6 cm, is 10,5 cm hoog met een diameter van het standvlak van 15,8 cm. De rand is hamerkopvormig, het standvlak iets uitgekraagd (afb. 3a en 3b). Voorafgaand aan het bakken van de vorm zijn van onder naar boven aan de rand twee gaten gestoken. Bij het decoreren is geen rekening gehouden met de locatie van de ophanggaten omdat het paneel asymmetrisch ten opzichte van de gaten zit. De onderkant van het bord is ongeglazuurd. Wel zijn hier spetters loodglazuur, enige witte slib en leksporen van groen glazuur te zien. Tevens zijn de afdrucken van langwerpige ovensteunen aanwezig.

Indrukwekkend is de robuustheid en kracht van het met veel vaart aangebrachte bloemdecor op de vlag en spiegel van de borden. De zeer dunne sliblaag van de ringeloordecoratie wijkt duidelijk af van de 'slagroomdikke' ringeloor van het *North Holland Slipware*. De drie concentrische cirkels van witte slib op de rand, overgang vlag naar spiegel en de rand van de spiegel zijn aangebracht voordat het getekende ringeloor slibwerk werd opgezet. De eerste concentrische cirkel bevindt zich op rand van het bord en bestaat uit witte slib. Deze sliblaag is in twee parallelle horizontale banen van 3 mm breed uitgekraast met daaroverheen een uitgekraaste lijn van korte golven die deze voor ongeveer 10 cm overlapt. De tweede cirkel op de overgang van spiegel naar vlag is anders van techniek. Deze bestaat uit drie banen slib. De binnenste en buitenste lopen concentrisch. De middelste lijkt uit een vlechtende golflijn te bestaan, waarvan de open plekken tussen de vlechten soms weer zijn opengekrabd. Daardoor ontstaan een soort ponsgaten van 6-12 mm lang. De derde cirkel bestaat eveneens uit drie concentrische lijnen van witte slib op de overgang van

spiegel naar de centrale spiegel. De middelste lijn is de breedste en is uitgekraab zodat een aaneensluiting van ponsgaten ontstond.

De invulling op de vlag is aangebracht met een ringeloor. Gebruikte elementen zijn vier parallelle verticale lijnen die gesloten groene ruiten of ruiten in wafeldecor opdelen. Voorafgaand bestond geen systematisch plan want de decorateur kwam aan het eind niet uit. Hier werden twee wafelruiten met daartussen drie lijnen geplaatst.⁴ Het decor houdt eveneens geen rekening met de hoofdvoorstelling in drie panelen. De hoofdvoorstelling bestaat uit drie grote bloemen met grote koppen en kelken voorzien van twee grote bladeren.⁵ Net zoals de dichte ruiten zijn de bloemen geheel of gedeeltelijk voorzien van loodglazuur met kopervijlsel. De bloemen hebben eerder verwantschap met de grote chrysanten uit de Wanli traditie dan met de Hollandse tulpdecors. De drie bloemen worden door nogal scheve scheidingspanelen opgedeeld. Deze panelen bestaan uit twee lijsten van naar buiten gekeerde groene en gele zaagtanden, twee horizontale slijblijnen en een meanderlijn. In de spiegel is een vierbladige bloem met groene kelkbladen getekend, opgedeeld door ruitbloembladen.

Over de hele vorm is na het aanbrengen van de slijb en de groene accenten een helder loodglazuur gelijkmatig verdeeld. Wel is het groen deels opgelost in het loodglazuur, waardoor het voor het bakken nog is gaan hangen en is uitgezakt over het bord. Door deze hangers is ook duidelijk dat de ophanggaten niet voor tijdens maar voor na het productieproces waren bedoeld.

Het tweede bord heeft een diameter van 38,5 cm, een hoogte van 8 tot 9 cm en een standvlak van 14 cm. Het bord is daarom nogal scheef. Ook dit bord heeft ophanggaten. Afdrukken van oveninventaris en glazuurspetters zijn niet te zien op de achterzijde. Het decor is iets zorgvuldiger opgezet dan bij het eerste bord en bevat vergelijkbare kenmerken. Ook dit

*Afb. 4a
Het rood aardewerken bord (r-bor-46) uit dezelfde afvalkuil met groen loodglazuur, druivenranken en gestileerde bloemen. Bron: Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland.*

bord heeft drie concentrische slijbbanden op dezelfde plaatsen als het eerste bord. De buitenste concentrische band is op vergelijkbare wijze opgezet. De andere twee zijn met een kam concentrisch uitgekraab zodat zes tot zeven parallelle groeven zijn ontstaan (afb. 4a en 4b). Na het aanbrengen van de concentrische banden is de voorstelling getekend. Op de vlag zijn dit elf bladen die in lichtgroen en donkergroen over het midden zijn verdeeld en om en om zijn aangebracht, waardoor een afwisselend licht en donker spel ontstaat. De donkergroene delen bestaan uit rode slijb dat op dezelfde manier als het witte slijb is aangebracht, waardoor het effect van het koperglazuur wordt geaccentueerd. Tussen de bladeren zijn, zoals bij de druif de ranken en wijnstokken aangebracht, wat een speels effect geeft. Dit is mogelijk een verwijzing naar Jezus die uitlegt aan de mensen dat God de wijnstok is en zij de ranken (Johannes 15: 1-17). Tussen centrale spiegel en vlag van de schotel zijn ook hier

*Afb. 4b
Coupetekening van bord 2 (ø 38,5 cm). Bron: Archeologie West-Friesland.*

Afb. 5
De route van het rundveetransport over Noordzee en Waddenzee, ster = Husum, stip = Bovenkarspel. Bron: Archeologie West-Friesland.

in panelen vier grote bloemen opgezet met eveneens twee grote bladeren. De bloem en kelkbladen zijn meer tulpvormig dan op het andere bord. De panelen worden gescheiden door een meander. Centraal staat een abstract bloemmotief met een punt in het midden en afwisselend bladvormige en kelkvormige bladen. Bijzonder aan dit bord is dat het loodglazuur geheel over de bovenzijde van het bord is gegoten, waardoor het hele bord groen is geworden. Op de plekken van het witte slib vertoont de koperloodglazuur kleine putjes. Dit geeft aan dat er een reactie tussen het kopervijlsel en de kalk van het slib heeft plaatsvonden. Bij de rode slib van de donkergroene delen is dit niet het geval. Wel hechtte de rode slib minder goed en zijn enige stukken afgebladderd.

Het derde bord is dermate incompleet dat wel vast te stellen valt dat het om een vergelijkbaar exemplaar gaat, maar dat een beschrijving van het decor niet mogelijk is.

Twee borden zijn nagenoeg compleet en

gaaf, de borden zijn niet afgesleten. Op de rand ontbreken 'chips' (lichte schade door stoten) de standvlakken zijn niet afgesleten noch is het decor beschadigd door gebruik, brand of vorst. Alleen door verwerking in de bodem en primaire breuk zijn de borden beschadigd. Het gaat zodoende om echte sierborden. Mogelijk hingen deze in een Bovenkarspels huishouden met een touw of ijzdraad aan de wand of stonden zij recht op op een plank in het huis. Iets heeft ertoe geleid dat drie borden samen met de overige keramiek in de afvalkuil zijn beland.

Herkomst

Nadat was vastgesteld dat de borden niet uit de voor West-Friesland gebruikelijke productiecentra kwamen, werd verder gezocht. De zoekrichting ging naar de plaatsen waar de West-Friese scheepvaart de Bovenkarspelers in de 17e eeuw bracht. Er werd gedacht aan Noorwegen, waar een geringe maar zeer Nedersaksische productie aanwezig is en waarvandaan veel hout van de fjorden naar West-Friesland werd gehaald.⁶ Ook aan de

Pruisische kusten aan de Oostzee werd gedacht vanwege de graanhandel, de 'moedernegotie'. Borden uit het huidige Litouwen hebben eveneens slibdecors, abstracte tulpen, golflijnen en tinten koperglazuur maar zijn soberder van opzet.⁷ Ook uit Danziger beerputten zijn weer eigen varianten roodbakkende borden met tulpdecor bekend.⁸ Navraag in Zuid-Zweden, Polen en Mecklenburg leverde weinig op. Wel werd enigszins vergelijkbaar materiaal langs de Sont en in Kopenhagen gevonden, maar zonder treffende overeenkomst. Het spoor van Kopenhagen leidde naar Jutland en uiteindelijk zuidelijk Jutland en Noord-Friesland. Sterk vergelijkbare borden bleken daar in 1991 te zijn opgegraven bij het onderzoek van de productiestort van een pottenbakkerij in Husum.⁹ Husum was tot in de 19e eeuw een deel van zuidelijk Denemarken. Het ligt sinds 1864 in Noord-Duitsland en vormt een deel van Nordfriesland.

Vondsten uit de tuin in Husum

Husum is een kleine stad aan de Waddenzee. Het was ooit opgetrokken in een fraaie renaissance bouwstijl. De Hollandse invloed is niet alleen in Husum te zien maar ook in nabij gestichte steden als Friedrichstadt en Tönning. In de periode na 1550 beleefde de stad een grote bloei vanwege deelname aan de handel over zee, landbouw en veeteelt. Tot de grote overstroming van 1634 kende de stad ongeveer 4000-6000 inwoners. Bij die stormvloed gingen veel graanpakhuisen verloren en stierf een deel van de bevolking, waarna het gunstige tij weerkeerde. De inkwartiering later van 7000 soldaten en de schatting die de bevolking moest betalen, deden de eens bloeiende stad definitief de das om.

Juist in de korte periode tussen 1550 en 1634 waren er veel pottenbakkers actief. Uit de bronnen blijkt het bestaan van een pottenbakkersgilde; op basis van archiefbronnen kan tussen 1581 en 1655 het ambacht worden aangetoond. De opgegraven stort van het atelier aan de Süderstrasse 11 vertoont een algemeen spec-

trum aan rood aardewerk met de nadruk op schotelgoed. De decors zijn typerend; een Hollands-Noordduitse hybride. De twee borden uit Bovenkarspel vertonen dezelfde decoratiewijze als de objecten uit dat productieafval.¹⁰ De periode van het productieafval ligt echter in de tijd rond 1620-1630, terwijl de vondsten nabij het Postkantoor in Bovenkarspel ongeveer veertig jaar eerder te dateren zijn. Dat hoeft echter geen bezwaar te zijn, aangezien de productie in Husum eerder is gestart dan het aardewerk van de opgegraven pottenbakkerij. Hieruit valt af te leiden dat de vormen en decors aan weinig ontwikkeling onderhevig zijn geweest, iets wat in veel andere ateliers elders ook waar te nemen valt.

Koehandel en tonnenvlees

Zuidelijk Jutland en Nordfriesland staan en stonden bekend om de grootschalige veeteelt van met name runderen. Wanneer de ossen vier tot vijf jaar oud waren, gingen zij per hoef maar ook regelmatig per schip op weg naar Holland en West-Friesland. Uit de studie van Gijsbers blijkt overduidelijk dat de West-Friese kustvaarders in tjalken, wijdschepen en andere schepen grote hoeveelheden ossen inlaadden.¹¹ Deze kwamen na een veelal angstige reis aan in bijvoorbeeld Enkhuizen buiten de Drommedaris, bij de Denenburg en de Ossenmarkt, om daar te worden verhandeld (afb. 5). Daarna raakte het mestvee verdeeld over de landerijen achter de West-Friese stolpboerderijen. Nadat ze op gewicht waren gekomen, werden de ossen geslacht om na te zijn gezouten en gekuipt als zout 'tonnenvlees' mee te gaan op de vloot.

Husum was een belangrijk laadstation van rundvee. De veehandel was lucratief en bracht kooplieden en veeboeren goede opbrengsten. Aanwijzingen voor de handel in rundvee zijn in West-Friesland met name in de straatnamen en de archiefstukken terug te vinden. Soms resteert het botmateriaal van begraven, wellicht zieke dieren. De geïmporteerde ossen zouden nog herkenbaar in de bodem aanwezig kunnen zijn; de Deen-

se runderen hadden grotere en meer uitstekende horens dan de Hollandse.¹² Ze zijn vooralsnog niet aangetroffen in het onderzoeksgebied. Naast de historische gegevens is er nu ook een archeologische onderbouwing voor de import van vee: de vondst van Husumer aardewerk vervaardigd in de plaats waar de vele runderen scheep gingen en vervolgens worden aangetroffen op de plek waar de runderen de wei in gingen of werden geslacht. De streek kende zowel veel handelscontacten als veel immigranten uit Noordwest-Europa. Wie de sierborden meenam of cadeau kreeg, is niet duidelijk. Wel is helder dat het aardewerk een aangename verfraaiing van het binnenhuis vormde en de goede handelsrelatie met Noordfriesland bevestigde. Dit sluit aan bij de

vele archeologisch teruggevonden snuisterijen en exotica in West-Friesland, de souvenirs van zeevarenden na een lange reis.

Het is te hopen dat binnen de massa slibgedecoreerd aardewerk uit postmiddeleeuwse opgravingen, dit interessante soort beter zal worden herkend en dat daarmee handelstromen en relaties duidelijker kunnen worden benoemd.

Verzoek: mocht in andere opgravingen dit materiaal ook zijn gevonden, dan horen wij dat graag.¹³

Michiel Bartels: m.bartels@hoorn.nl
Sander Gerritsen: s.gerritsen@hoorn.nl
www.archeologiewestfriesland.nl

Noten

- 1 Sander Gerritsen is projectleider bij Archeologie West-Friesland en voerde dit onderzoek uit, Michiel Bartels is gemeentelijk archeoloog voor de Westfriese Gemeenten en gespecialiseerd in laat- en postmiddeleeuwse aardewerk
- 2 Gerritsen & Schrickx, 2014, 95-97, 158-159.
- 3 De jdepotten, het gebruiksaardewerk uit Jutland, komen in West-Friesland veel vaker voor. Of de contexten hier ook te maken hebben met kustvaart en veehandel, zou opnieuw kunnen worden bekeken.
- 4 Witte, 2014, 122, Abb. 108.
- 5 Witte, 2014, 120, Dekor 6b, 126, Dekor 3a
- 6 Reed, 2009, 120, 126-127.
- 7 Genys & Songailaitė, 2010, 93-97.
- 8 Oniszczyk, 2013. Deel 2, catalogus nr. 396, 434.
- 9 Witte, 2014, 10.
- 10 Witte, 2014, 122.
- 11 Gijsbers, 1999, 117-129. In bijvoorbeeld 1589 worden 2.153 ossen uit Husum over zee geëxporteerd naar Holland en West-Friesland: bijlage 4, 488 en toelichting 490.
- 12 Gijsbers, 1999. 152-153.
- 13 Dank aan: Rikke Kristiansen (Archeologische Dienst Gemeente Kopenhagen, DK), Jette Linaa (Moesgård Museum, Århus, DK) en Frauke Witte (Museum Sønderjylland, Arkæologi, Haderslev, DK).

Literatuur

- Genys, J. & L. Songailaitė, 2010: *Klaipėdos pilies ir senamiesčio buitine keramika, XIV a. Vid. –XIXa*. Klaipėda, Litouwen.
- Gerritsen, S., 2013: Oude molenresten bij opgraving Hoofdstraat 23-27 te Bovenkarspel. In: *Jaarboek Oud Stede Broec* 2012, 117-119.
- Gerritsen, S. & C.P. Schrickx, 2014: *Kringgreppels onder de Leeuwenhalm. Archeologische onderzoek naar resten uit de Bronstijd, Middeleeuwen en Nieuwe Tijd op het terrein van het Postkantoor (Hoofdstraat 17-19 en 23-29) in Bovenkarspel, gemeente Stede Broec* (West-Friese Archeologische Rapporten 60). Hoorn.
- Gijsbers, W., 1999: *Kapitale ossen, de internationale handel in slachtveer in Noordwest-Europa (1330-1750)*. Hilversum.
- Oniszczyk, A., 2013: *Zycie odbite w naczyniu. Konsumpcja luksusowa i codzienna w Gdansk w XVII – XIX wieku na podstawie naczyń ceramicznych z terenu centrum Dominikanskiego i kwartalu Długi Targ - Powroznicza*. Gdansk (2 delen).
- Reed, I., 2009: *Trønderkeramikk, 'Adskillige sorter Krustøj*. Trondheim.
- Witte, F., 2006: Slesvig-Holstenskeramik i renæssancen. In: *Sønderjysk Månedsskrift*, 3, 109-114.
- Witte, F., 1998: Scherben als Zeugen der Stadtgeschichte, die frühneuzeitliche Töpferei in der Husumer Süderstraße, Haus nr. 11. In: *Beiträge zur Husumer Stadtgeschichte* 6, 1-11.
- Witte, F., 2014. *Bemalte Teller im Garten. Eine Töpferei der Renaissance in Husum*. Husum.

RECENSIES

Frauke Witte, *Bemalte Teller in Garten, eine Töpferei der Renaissance in Husum*, 2014. Husum-D. ISBN 978-3-89876-689-0. Full colour, hardback, 144 pag., € 19,95.

Soms denk je dat we alle keramische importen uit de tijd van de expansie van De Nederlanden wel hebben gezien, maar dat blijkt keer op keer toch niet zo te zijn. Productieplaatsen worden bij toeval ontdekt, uit opgravingen komt afwijkend nieuw materiaal tevoorschijn en de collega's in het buitenland publiceren met enige regelmaat vondsten van pottenbakkerijen en afvalplaatsen.

Zo werd in het Nordfriese **Husum** in 1991 een stort van een pottenbakkerij ontdekt die in 1999 door de dienst van de deelstaat Sleeswijk-Holstein systematisch werd opgegraven (afb. 2-4). Na een aantal voorberichten is onlangs de publicatie verschenen. Witte deelt het onderzoek op in twee delen: het veldwerk en de historische achtergrond gevolgd door een soort van catalogus.

De opgraving werd, zoals in Duitsland gebruikelijk is, uitgevoerd door middel van kleine werkputten achter in de tuin van Süderstrasse 11. Hierdoor was het lastig om een goede indruk van de archeologische structuren te krijgen en konden alle diepe sporen als zodenputten en de uitgloeijingen van een oven worden vastgesteld. Op basis van de ruimtelijke indeling kon toch de plaats van het atelier, de

droogschuur en de afvalkuilen gevuld met misbrand worden vastgesteld. Totaal werd 1500 kg misbrand, keramiek en oveninventaris opgegraven. Op basis van historische gegevens kon worden vastgesteld dat op het perceel tussen 1570 en 1636 aardewerk is gemaakt. De inhoud van de afvalputten met misbrand kon op basis van het bijgaande huishoudelijk afval en borden met jaartallen en initialen van de maker rond 1632 worden gedateerd.

Husum beleefde in de periode 1550-1634 een grote bloei, vergelijkbaar met veel Nederlandse steden met zeehavens. Daarna ging het door diverse oorzaken bergafwaarts. De culturele en economische band met de Lage Landen weerspiegelde zich in de architectuur van de stad, de samenstelling van de bevolking en in het bijzonder de handelscontacten, met name de runderen.

Op een enkele uitzondering na is al het geproduceerde materiaal roodbakkend. Het gaat behalve om kacheltegels vooral om alledaags vaatwerk. Het overgrote deel is versierd, en dat zorgt voor herkenbaarheid van het Husum-materiaal. De kommen, borden en koppen zijn op een krachtige en expressieve wijze wild en uitbundig versierd. Waar bij het *North-Holland Slipware*, dat in onze contreien veelvuldig wordt gevonden, nog enige precisie is betracht door een combinatie van slib, kras en kleuraccenten, is bij het Husum materiaal vooral de ringeloor gebruikt voor concentrische cirkels zoals in de Nederrijn-

Afb. 1
Omslag. Bron: *Bemalte Teller*.

Afb. 2
Gedecoreerd bord uit
productieafval Husum. Bron: Frauke
Witte in Bemalte
Teller in Garten.

Afb. 3
Gedecoreerd bord uit
productieafval Husum. Bron: Frauke
Witte in Bemalte
Teller in Garten.

Afb. 4
Gedecoreerd bord uit
productieafval Husum. Bron: Frauke
Witte in Bemalte
Teller in Garten.

se traditie en de ringeloor invulling zoals in de Hollandse decoratiewijze. In Husum is geen sprake van 'slagroomsput' dikke slib maar van een nette dunne laag. Combinaties bestaan uit geometrische, non-figuratieve decors met parallelle zigzags en chevrons zoals ook in Ochtrup en het Wesergebied plaatsvindt, maar ook met Bijbelse voorstellingen als herten, vissen, duiven en granaatappels met een meanderende ringeloor rand (= *laufender Hund*) zoals uit de Hollandse rood-aardewerk traditie. Kenmerkend is daarbij de vlakverdeling van bloemmotieven als tulpen, chrysanten en distels op de vlag; een kniphoog naar de majolica en een verbastering van het porselein uit deze tijd. De likken groen uitgelopen koperglazuur geven de decors nog meer dynamiek. Juist dit element maakt het aardewerk uit Husum herkenbaar.

Het ontbreken van een systematiek voor keramiekbeschrijving in het Duitse Noordzee- en Oostzeegebied, maakt dat elke onderzoeker, net zoals in Nederland tot 25 jaar geleden voor de komst van het Deventer-systeem (1989), het wiel opnieuw aan het uitvinden is. De proefschriften van Annika Mertens (2011) over Hamburg en Lüneburg en het al wat oudere werk van Bernd Thier (1993) over de keramiek aan de monding van de Weser en Elbe zijn daar een voorbeeld van. Ook bij Witte is er sprake van warrige volkskundige termen (*Doppelhenkelschüssel*) die worden gecombineerd met natuurwetenschappelijke precisie als het op hardheden (Mohs), kleuren (RAL) en mageringen aankomt. Een beschrijving op meso-niveau met een begrijpelijke mnemonische basis binnen een algemeen aanvaarde systematiek,

zoals binnen het Deventer-systeem, ontbreekt ook in de studie van Witte. Het was wellicht beter geweest om op de Deense traditie aan te sluiten, waar, alhoewel er slechts in geringe mate publicaties van keramiek uit de Late en Post-Middeleeuwen zijn, toch naar enige uniformiteit door middel van 'Regin' wordt gestreefd. Daarmee lijkt de publicatie enigszins op het pionierende maar richtinggevend onderzoek naar de Werra-pottenbakkerij van Spiegel in Enkhuzen, materiaal gepubliceerd in 1992.

Witte keert haar blik voor parallellen vooral naar het Nedersaksische binnenland waar vanzelfsprekend massaal het geometrisch versierde Weser aardewerk en het met figuratieve voorstellingen gedecoreerde Werra aardewerk werd vervaardigd. De roodbakkende productie van Husum past echter veel meer in een Noordzee traditie, gezien het gebruik van slibdecors met tulpen, granaatappels, druivenranken en de vormen van de borden. Deze producten zijn bekend uit juist de plekken waar de intensieve handelscontacten lagen.

Hoe het verspreidingsgebied van het Husum aardewerk er uit komt te zien, zal pas na de bredere bekendheid van deze publicatie duidelijk worden. Behalve de omliggende Nordfriesse Waddeneilanden en het nabije achterland, zullen de lijnen van de handelscontacten moeten worden gevolgd. Dan komen we uit in Holland, West-Friesland of misschien wel Engeland of Noorwegen. De onderzoekers uit deze gebieden zullen dit materiaal wellicht wel eens gezien, maar niet herkend hebben. Daarom is het boek een aanrader voor elke postmiddeleeuwse materiaalspecialist.

Michiel Bartels

Afb. 5
Steelegrape gedecoreerd met engelenkopje, uit
productieafval pottenbakker Husum D.). Bron:
Frauke Witte in Bemalte Teller in Garten